

Errors d'edició, dels manuscrits als diccionaris: exemples de textos mèdics catalans medievals

Antònia Carré

Universitat Oberta de Catalunya

acarrep@uoc.edu

<https://orcid.org/0000-0002-1997-8012>

Received: 04/04/2017; accepted 03/06/2017

DOI: <https://doi.org/10.7203/MCLM.4.10062>

Editorial mistakes, from manuscripts to dictionaries: examples of medieval Catalan medical texts

ABSTRACT

The commonly used Catalan lexicons (DCVB, DECLC, the vocabulary of Lluís Faraudo de Saint-Germain) collect words and give them meaning from ancient editions of texts. Lexicographers' performance had its own logic: they used the documentary sources they had at their disposal when they set up to write their works. The advances in philological research (new critical editions, new sources of information) allow us to refine results and detect errors that occurred in old editions and went into dictionaries. Wrong lexemes were included, as well as incorrect or insufficient definitions. This article offers examples of it, out of four medical works. On the one hand, the Catalan translations of the *Regiment de sanitat* (1305-1310) by Arnau de Vilanova, and of misser Joan's *Llibre de receptes* (1466), both widely used by lexical repertoires. On the other hand, the Catalan translations of Hippocrates's *Aphorismata* and of a fragment of Bernard of Gordon's *Lilium Medicinae*, both of which our lexicographers ignored, as they have been first published only recently.

KEYWORDS

Arnau de Vilanova; Arnaldus de Villanova; Bernard of Gordon; Hippocrates; misser Joan; medicine; vernacular translations; Catalan; lexicography; errors in editions; errors in dictionaries.

Magnificat Cultura i Literatura Medievals 4, 2017, 51-74.

<http://ojs.uv.es/index.php/MCLM>

ISSN 2386-8295

RESUM

Els repertoris lèxics catalans d'ús habitual (DCVB, DECLC, el vocabulari de Lluís Faraudo de Saint-Germain) recullen veus i els atorguen un significat a partir de les edicions antigues dels textos. L'actuació dels lexicògrafs té la seva lògica: van utilitzar les fonts documentals que tenien a l'abast quan confeïen les seves obres. Els avenços de la investigació filològica (noves edicions crítiques, noves fonts d'informació) ens permeten filar més prim i detectar els errors que s'han produït en les edicions antigues i que han anat a parar als diccionaris. Així, s'hi han inclòs lexemes que no hi haurien d'aparèixer o s'hi han recollit definicions que són incorrectes o insuficients. L'article presenta exemples extrets de quatre obres mèdiques. D'una banda, les traduccions catalanes del *Regiment de sanitat* (1305-1310) d'Arnau de Vilanova, i el *Llibre de receptes* de misser Joan (1466), totes dues molt utilitzades pels repertoris lèxics. De l'altra, les traduccions catalanes dels *Aforismes* d'Hipòcrates i el fragment de la del *Lliri de medicina* de Bernat de Gordon, que els nostres lexicògrafs no van poder conèixer perquè s'han editat per primera vegada fa pocs anys.

PARAULES CLAU

Arnau de Vilanova; Bernat de Gordon; Hipòcrates; misser Joan; medicina; traduccions vernacles; traduccions catalanes; lexicografia; errors en les edicions; errors en els diccionaris.

Antònia Carré. 2017. 'Errors d'edició, dels manuscrits als diccionaris: exemples de textos mèdics catalans medievals', *Magnificat Cultura i Literatura Medievals*, 4: 51-74

Aquest treball s'inscriu en el projecte de recerca "Ciencia vernácula en la Corona de Aragón y en su contexto románico (siglos xii-xvi)" (FFI2014-53050-C5-3-P, 2015-2018) i en la xarxa temàtica "Lengua y ciencia" (FFI2015-68705-REDT, 2016-2017), finançats pel Ministeri d'Economia i Competitivitat; i també en el grup de recerca "Cultura i literatura a la baixa Edat Mitjana" (SCR2014-119), consolidat i finançat pel Departament d'Empresa i Coneixement de la Generalitat de Catalunya.

TAULA DE CONTINGUTS

- 1 Introducció – 53
- 2 Fonts primàries – 56
- 3 Exemples de prudència dels lexicògrafs – 57
- 4 Errors dels lexicògrafs – 59
- 5 Lexemes amb la definició incorrecta o incompleta – 63
- 6 Falsos neologismes – 68
- 7 Lexemes absents dels diccionaris – 69
- 8 Conclusions – 70
- 9 Obres citades – 71

1 Introducció

És una obvietat reconèixer la tasca ingent que han fet els autors de diccionaris per documentar l'existència de lexemes i salvar-los de l'oblit. De fet, Salvador Espriu ja els va atorgar el mèrit que els correspon quan va escriure aquells versos esdevinguts famosos en la veu de Raimon: “Salvàvem els mots / de la nostra llengua / el meu poble i jo”.¹ El poeta posava l'èmfasi en la capacitat de generar i regenerar lèxic que tenen els parlants d'una llengua en situacions difícils, com era el cas de la catalana, capacitat que feia extensiva també a la poesia. I dedicava el poema precisament a Pompeu Fabra, en reconeixement a la tasca ordenadora que havia sabut articular amb precisió i èxit l'enginyer noucentista.

En efecte, els repertoris lèxics catalans d'ús habitual (el DCVB d'Alcover-Moll, el DECLC de Joan Coromines, el *Vocabulari de la llengua catalana medieval* de Lluís Faraudo de Saint-Germain) ens han salvat els mots més antics de la llengua.² S'han esforçat per recollir-los i atorgar-los un sentit a partir de les edicions de textos medievals que tenien a l'abast quan confegien les seves obres. Van fer una feina ingent, plena de llums, però que també conté algunes ombres, condicionades pels instruments de treball que feien servir. Per començar, i en el cas dels textos mèdics (que són els que tinc en compte aquí), cal no oblidar la poca atenció que han rebut des de la filologia, esmenada, però, en les darreres dècades. Durant molts anys, els textos de caràcter científic i tècnic van estar estat poc editats, poc estudiats i poc valorats. Amb excepcions, és clar, com l'edició que Ernest Moliné i Brasés va publicar el 1914 del que ell va anomenar *Receptari de misser Joan*, que és important per la data primerenca, o l'edició que Miquel Batllori va publicar de la traducció catalana del *Regiment de sanitat* d'Arnau de Vilanova el 1947, amb una introducció esplèndida sobre tot el que se sabia aleshores dels textos d'aquestes característiques. L'any 1979, Francesc de Borja Moll va fer una clara reivindicació d'aquest tipus de textos, després de manifestar la seva “sorpresa” davant de la riquesa lèxica que va descobrir en catorze textos mèdics medievals en català.³ Tot i que l'anàlisi està feta d'esquena a la història de la medicina, Moll va assenyalar la necessitat de publicar, en un *Corpus de medicina catalana medieval*, “tots aquests textos que ara són o inèdits o dispersos en edicions parcials” (1982: 334). Anys a venir, Lola Badia (1996) va dibuixar per primera vegada una visió de conjunt de la significació cultural dels textos mèdics catalans, i en va reivindicar la incorporació al discurs de la història de la llengua. Actualment, disposem de la classificació i inventari de totes les obres mèdiques, científiques i tècniques que van circular en català des de finals del segle

1. Del poema “El meu poble i jo”, publicat l'any 1949 al volum *Les cançons d'Ariadna*.

2. Deixo de banda els repertoris lexicogràfics anteriors com el *Diccionari Aguiló*, el diccionari inacabat de Josep Balari o el *Tresor de la llengua* d'Antoni Griera. Vegeu Colón-Soberanas (1991) i Rico-Solà (1995).

3. En la conferència d'inauguració de curs de l'Acadèmia de Ciències Mèdiques de Catalunya, que va restar inèdita fins tres anys després. Els textos que té en compte, molts d'ells inèdits, són els següents (Moll 1982: 322-323): la *Cirurgia* de Teodor Borgognoni, el *Regiment de sanitat* d'Arnau de Vilanova (Batllori 1947), el *Regiment de preservació de pestilència* de Jaume d'Agramont (Veny 1971), el *Tresor de pobres*, el *Llibre de la figura de l'ull* d'Alcoati (Faraudo 1933), un fragment de medicina veterinària, el *Llibre de les medicines particulars* d'Ibn Wāfid (Faraudo 1943), el *Lapidari* publicat per Joan Gili (1977), el *Màcer* publicat per Barberà (1905-1908), les *Flors de les medicines*, el *Llibre de receptes* de misser Joan (Moliné i Brasés 1914), la *Cirurgia* de Gui de Chaulhac i els *Questis* de Girolamo Manfredi (després editats per Carré 2004).

XIII (Cifuentes 2006).⁴ I comptem amb la publicació d'edicions crítiques modernes sobre importants textos científics que van ser traduïts al català, com el *Dragmaticon philosophiae* de Guillem de Conches (Badia-Pujol ed. 1997), els *Aforismes* d'Hipòcrates (Carré ed. 2000), el *Llibre de simples medecines* d'Abū-s-Şalt de Dénia (Cifuentes ed. 2004) o l'anònim *Speculum al foder* (Alberni ed. 2007), per posar-ne només quatre exemples. Vistes així les coses, és lògic que als nostres repertoris lèxics no apareguin lexemes que ara tenim documentats, però que quan els autors van elaborar els seus diccionaris no podien conèixer de cap de les maneres. Així mateix, no ens ha d'estranyar que algunes de les definicions que recullen, ara sapiguem que són parcials o incompletes.

A l'hora de confeccionar els seus diccionaris, els lexicògrafs es van haver de fiar de les edicions (crítiques o no) existents, perquè no podien pas consultar directament tots els manuscrits de les obres que incorporaven a les seves fitxes emmagatzemades en immenses calaixeres. Els intermediaris (això és, els editors) els van proporcionar uns textos que els lexicògrafs no podien saber que contenien errors de lectura o d'interpretació, que només poden ser esmenats amb noves edicions crítiques, efectuades amb instruments de treball més moderns. En posaré només un exemple extret de l'emblemàtica edició que Ernest Moliné i Brasés va publicar del receptari de misser Joan i que va ser molt utilitzada pels lexicògrafs, tant per l'any de publicació (1914) com per la riquesa lèxica que conté.⁵

A la recepta c, que porta la rúbrica "Aigua per a guarir mal de ulls e de mal de càncer en qualsevol loch que sia", s'esmenten una sèrie de substàncies vegetals, entre les quals hi ha el satirió. Moliné i Brasés (ed. 1914: 416) edita "et saturyio ab ses raelis e ab lus colans" quan el que diu el manuscrit (f. 53r) és "e saturyo ab ses raelis e ablus colons". El que s'ha d'editar és, per tant, "e saturyó ab ses raelis e ab lus colons". Sembla que Moliné i Brasés no va entendre el significat del darrer sintagma i que per això no el va poder llegir bé.⁶ I no es va informar de les virtuts del satirió com ho podem fer nosaltres, cent anys després, gràcies en part als repertoris de plantes que s'han anat publicant.

El satirió és una planta coneguda des de l'antiguitat clàssica, esmentada ja per Dioscòrides Pedani, encara que no s'ha pogut identificar del tot. Dioscòrides parla del *cynosorchis* i del *satyrion* en els capítols 135-137 del llibre III de la *Matèria mèdica*. Andrés Laguna, en la seva traducció amb comentaris, descriu dues espècies de *cynosorchis*, anomenat en castellà "compañón de perro". L'una té l'arrel d'un sol bulb i la propietat d'incitar els apetits veneris. L'altra, anomenada *serapias*, té els tubèrculs de l'arrel "como pequeños compañoncicos" i, aplicada en forma d'emplastre, serveix per rebaixar les inflamacions, netejar les llagues o corregir les fistules. En pols i seca, serveix per aturar la corrupció de la carn i les llagues corruptes i malignes. Beguda amb vi, restreny el ventre. Continua Laguna que hi ha també el *satyrion trifolium*, que estimula la virtut genital, i el *satyrion erythronium*, que neix en indrets muntanyencs i assolellats. I en el seu comentari afegeix que molts metges confonen el *satyrion* amb el "compañón del perro", *cynosorchis* o *testiculus canis*, "de suerte que no consta entre los hombres doctos qual planta sea el verdadero satyrion". Hi afegeix encara la *palma Christi* o *satyrium basilicum*, que serveix per confortar la digestió i per a les malalties fredes dels nervis.⁷ Els botànics moderns no resolen el problema, ja que segons alguns el satirió correspon a un tipus d'orquídia i segons d'altres és una varietat de tulipa (Font i Quer, 1961: 997; Gimeno 2014: 357).

4. En va fer una presentació a Cifuentes (1997).

5. Reconeguda per Francesc de Borja Moll (1982). Veny (1993 i 2001), Colón (1997) i Colón-Ferrando (2011) prenen l'edició de Moliné i Brasés com a font per als seus estudis lingüístics. Corachan (1936) la té en compte per al seu diccionari especialitzat.

6. Encara que també podria ser que prejudicis morals propis de la seva època no li permetessin d'interpretar-lo correctament.

7. Vegeu Laguna 1555: 354-355; Font i Quer 1961: 997-998.

Els diccionaris catalans registren el satirió. El DCVB i el vocabulari de Faraudo (2007) defineixen el terme de manera molt similar, considerant-lo una varietat d'orquídia, i amb el mateix exemple, extret del *Tresor de pobres*: “Untant los huyls laganyoses ab suc de satirion, la qual dita erba nayx en los montz o els pratz”.⁸ L'aplicació terapèutica no es correspon exactament a cap de les esmentades per Andrés Laguna, però l'indret on neix la planta podria permetre identificar-la amb la varietat de *satyrion erythronium*.

En la traducció catalana del tractat de medicaments simples d'Abū-s-Şalt de Dénia, feta a partir de la traducció llatina que n'havia fet Arnau de Vilanova, també se cita la planta: “Satarió és calt e sech en lo primer grau. Val lo seu abeuratge a les torcions e a spasme de nirvis e a pilència” (Cifuentes ed. 2004: 483).⁹ L'aplicació terapèutica és la mateixa que té el *satyrium basilicum* d'Andrés Laguna (i podria correspondre també a l'espècie *serapias* de *cynosorchis*, el “compañón de perro”). Repassem ara la rúbrica de la recepta c del text editat per Moliné i Brasés: “Aygua per a guarir mal de ulls e de mal de càncer en qualsevol loch que sia”. El mal d'ulls es correspon amb la recepta del *Tresor de pobres* i el “mal de càncer” ho fa amb la segona espècie de *cynosorchis*, la que té els tubèrculs de l'arrel “como pequeños compañoncicos”. En el diccionari francès i anglès de Randle Cotgrave (1611), a la veu *satyrion* hi ha una entrada preciosa en aquest sentit, que justifica que el sintagma que Moliné i Brasés no va entendre havia de ser habitual a l'edat mitjana: “satyrion à deux couillons”. Les imatges que il·lustren els manuals elaborats per botànics posteriors i que es poden consultar a la xarxa també ens ho posen fàcil i ens proporcionen un clar avantatge que l'advocat Ernest Moliné i Brasés no va tenir a mà:

Fig. 1: Franz Eugen Köhler, 1887, *Medizinal-Pflanzen*, Gera. CC-BY-SA https://es.wikipedia.org/wiki/Platanthera_bifolia

8. DCVB, s.v. *satirió*: ‘Nom d’algunes orquídiades de les quals s’extreu el salep’; Faraudo 2007, s.v. *satirion*: ‘Orquídia de la qual s’extreu el salep’; el DECLC recull la forma “satirion” a dins de la veu *sàtir* (VII, 717), sense identificar-la amb una planta. Les consultes al DCVB i al *Vocabulari de la llengua catalana medieval* de Faraudo de Saint-Germain (2007) de tot l'article corresponen sempre al text en línia [accessed 25-02-2017].

9. Ho remarca Gimeno (2014: 359).

Els lexicògrafs han actuat amb bon criteri aquí, ja que cap d'ells no recull la veu *colan* transcrita per Moliné i Brasés. La lliçó que en podem treure de tot plegat és òbvia: cal reeditar els textos publicats ja fa molts anys i interpretar-los amb el coneixement nou que hem anat adquirint, gràcies sobretot a les noves fonts d'informació i als nous instruments de treball que la investigació filològica té ara a l'abast.

La consulta de repertoris lexicogràfics especialitzats, que els nostres autors de diccionaris no van poder utilitzar, ens fa a nosaltres la tasca fàcil. Repertoris de simples medicinals com el de Daems (1993), repertoris de plantes com el de Hunt (1989), el de Font i Quer (1961) o la *Concòrdia dels apotecaris de Barcelona* de 1511 (Duch 2000), el glossari que completa l'edició de la traducció castellana medieval del *Lilio de medicina* de Bernat de Gordon (Dutton-Sánchez ed. 1993) o el *Diccionario español de textos médicos antiguos*, dirigit per María Teresa Herrera i publicat en dos volums el 1996 (DETEMA), ens ajuden a interpretar el significat exacte que cal atribuir a un terme i a esmenar l'errada comesa pels nostres lexicògrafs.

L'article classifica els errors dels diccionaris en quatre categories, després de l'enumeració d'alguns casos en què els lexicògrafs han mostrat la seva prudència: a) lexemes que no hi haurien de constar, perquè són producte de la mala lectura de l'editor antic; b) lexemes amb la definició incompleta, això és, que hi apareixen definits, però sense incloure una accepció testimoniada pels nostres textos; c) lexemes que hi apareixen com a neologismes sense que ho siguin; d) lexemes absents, ja que quan es van elaborar els diccionaris de referència no s'havien editat els textos que els recullen.

2 Fonts primàries

Els exemples recollits en aquest article procedeixen de quatre traduccions catalanes d'obres mèdiques, escollides per dos motius: la significació de les edicions antigues que en tenim, en dos casos, i el fet que se n'ha publicat la primera edició crítica en els darrers anys, en els altres dos.

La primera obra que tinc en compte és la traducció d'un text fonamental de la medicina teòrica, estudiat a les aules universitàries, com són els *Aforismes* d'Hipòcrates amb els comentaris de Galè. La traducció catalana, que es pot datar a la primera meitat del segle XIV, s'ha conservat en dos manuscrits posteriors, un de fragmentari i un altre de sencer. El manuscrit sencer (Bibliothèque Municipale de Bordeus, ms. 568) és de la primera meitat del XV i conté els aforismes i els comentaris galènics. El manuscrit fragmentari (Biblioteca Capitular de Toledo, ms. 96-31) conté només el primer llibre dels aforismes i un fragment del segon, sense els comentaris, i és de finals del XIV o principis del XV. El text dels aforismes hipocràtics, sense l'aportació de Galè, va ser editat per Antònia Carré (2000).

La segona obra és el *Regiment de sanitat per al rei d'Aragó*, que Arnau de Vilanova va escriure en llatí per a Jaume II entre el 1305 i el 1308, un text que va tenir una difusió extraordinària en llatí i que va ser traduït a diverses llengües vulgars. El cirurgià major del rei, Berenguer Sarriera, va traduir l'obra al català, a instàncies de la reina Blanca d'Anjou, abans de 1310, que és l'any de la mort d'ambdós, la reina i el cirurgià. Aquesta traducció s'ha conservat en dos manuscrits, l'un del primer quart del segle XIV (Biblioteca Nacional de España, ms. 10078) i l'altre de mitjan XV (Biblioteca de Catalunya, ms. 1829). Quan Miquel Batllori (1947) va publicar l'edició del text d'Arnau, es desconeixia l'existència d'aquest segon manuscrit, que va donar a conèixer Martí de Riquer (1949). Batllori va publicar també una traducció abreujada del *Regiment*, conservada en un manuscrit miscel·lani (Biblioteca Apostolica Vaticana, ms. Barb. lat. 311), sense acabar d'aclarir si era un abreujament de la traducció de Sarriera o no. Actualment, sabem que les dues versions, la completa

de Sarriera i l'abreujada, corresponen a dues traduccions catalanes diferents, fetes directament del llatí (Carré ed. 2017: 143-152).

La tercera traducció utilitzada és el fragment que ha arribat fins a nosaltres de la traducció catalana del *Lilium medicine* de Bernat de Gordon, el metge occità contemporani d'Arnau de Vilanova que, com ell, va ser professor a la Universitat de Montpeller. Aquest és un text escrit amb voluntat didàctica que va tenir molt èxit entre el públic universitari, però també fora de les aules: en són testimoni els manuscrits llatins i les edicions impreses, les dues traduccions castellanes (la primera de les quals va ser impresa a Sevilla el 1495, Dutton-Sánchez ed. 1993), les dues traduccions franceses i les que es van efectuar a d'altres llengües, entre les quals hi ha el català. El fragment que s'ha conservat de la traducció catalana, que es pot datar també a la primera meitat del segle XIV, correspon al final de l'obra, ja que conté l'antidotari sencer i un capítol precedent. El fragment del *Lliri de medicina* ens ha pervingut en un manuscrit miscel·lani datat vers 1435 (Biblioteca Colombina de Sevilla, ms. 7-4-27) i ha estat editat per primera vegada recentment (Carré-Cifuentes ed. 2017).

L'últim text que prenc en consideració és el *Llibre de receptes* de misser Joan,¹⁰ un receptari que conté una col·lecció de receptes i altres textos per a ús domèstic compilada l'any 1466 per un enigmàtic misser Joan, conservada en un manuscrit únic que va estar perdut durant molts anys, després de desfer-se la biblioteca d'Ernest Moliné i Brasés, que havia publicat el text el 1914. Cifuentes (2003) va donar a conèixer la localització del manuscrit en una biblioteca de Los Angeles (UCLA Biomedical Library, ms. Benj. 1.4). Lluís Cifuentes i jo mateixa n'estem preparant una nova edició crítica.

3 Exemples de prudència dels lexicògrafs

En aquest apartat poso alguns exemples de la prudència amb què han actuat els lexicògrafs, que han decidit no entrar una determinada veu que els apareix documentada en un únic testimoni, possiblement perquè els ha semblat un error de transcripció de l'editor o un error de còpia del manuscrit. I en el cas que l'hagin entrada, amb bon criteri han optat per només consignar-la i no definir-la.

Alada

A la recepta cxviii del *Llibre de receptes* de misser Joan, Moliné i Brasés (ed. 1914: 420) transcriu "pren una **alada** de safra", mentre que al manuscrit es llegeix "pren **mealada** de safra" (f. 59r). ¿Què devia interpretar aquí Moliné i Brasés? ¿Un polsim de safrà, potser? La transcripció correcta del manuscrit no deixa cap lloc al dubte, ja que una "mealada" és una variant de "mallada", que equival a una 'porció d'alguna cosa que valia una malla' (DCVB, s.v. *mallada*). A partir de l'edició de Moliné i Brasés, el vocabulari de Faraudo (2007) entra la veu *alada*, amb aquest únic testimoni, però sense definir el terme. En les veus *alada* i *ala* ni el DCVB ni el DECLC no inclouen cap definició que correspongui a aquest fals testimoni.

Arterissa

Al començament del capítol II de la traducció catalana abreujada del *Regiment de sanitat* d'Arnau

10. *Libre de reseptes* és el títol que consta al manuscrit (f. 3r), com ja va apuntar Moll (1982) –vegeu la nota 3– i així l'anomeno a partir d'ara.

de Vilanova (ms. Barb. lat. 311), llegim això:

En aquest loch són assats coniventment compresos los linatges d'**arterissa**, ço és a saber, totes les coses qui naxen de terra, de les quals hom pot fer menjar, axí com són cols, bledes, espinachs e semblants d'aquells, e fruïts d'erbes, axí com són carabaçes, albergínies (Batllori ed. 1947: 236; Carré ed. 2017: 308).¹¹

Només el DCVB recull la veu *arterissa*, que vol dir 'hortalissa', amb aquest únic testimoni. Podria tractar-se d'una variant del lexema (hipòtesi que caldria confirmar amb més testimonis) o podria tractar-se d'un simple error de còpia.

Boui ermini

A la recepta CLXXVII del *Llibre de receptes* de misser Joan, el manuscrit diu "boniermini" (f. 24v), que s'ha de transcriure "boliermini" i corregir l'error del copista. La forma és una variant de "bolarmeni", una espècie d'argila ferruginosa vermella molt documentada (DCVB). Moliner i Brasés (ed. 1914: 430) transcriu, però, "boui ermini", sintagma que per fortuna no recull cap dels diccionaris.

Ginsop

A la recepta LXIII del *Llibre de receptes*, una de les substàncies medicamentoses és el "guisop" (f. 40r), que Moliné i Brasés (ed. 1914: 408) edita "**ginsop**". Faraudo (2007) introdueix el lema (*ginsop*), que defineix com a 'isop, planta aromàtica', i cita aquest únic exemple. El DCVB, en canvi, no el recull. El DECLC ho aclareix a la veu *hisop*: hi ha una variant amb g- protètica, que documenta en aquest text i en d'altres. Coromines ja indica que l'edició de Moliné i Brasés està equivocada: "mal llegit com *ginsop*" (IV, 795).

Pesantura

Al capítol 5.4 del *Regiment de sanïtat* d'Arnau es llegeix "la pesantura del cap" (Batllori ed. 1947: 128; Carré ed. 2017: 204) en la traducció de Berenguer Sarriera del manuscrit de Madrid. L'expressió, que tradueix el llatí "ponderositate capitis", ha estat adaptada de manera diferent en els altres dos testimonis.¹² Al manuscrit de Barcelona es llegeix "la pesura del cap" (f. 14v), mentre que a la traducció abreujada del manuscrit Barb. lat. 311 hi diu "la ponderositat del cap" (Batllori ed. 1947: 215; Carré ed. 2017: 292).

Dins el glossari final a la seva edició, Miquel Batllori (ed. 1947: 264) indica que "pesantura" significa 'pesantor', que és exactament el que recull el DCVB (s.v. *pesantura*), amb aquest únic testimoni. Ni el vocabulari de Faraudo (2007) ni el DECLC (s.v. *pesar*, VI: 464-472) recullen el lexema. La veu *ponderositat* ('pesantor, gravetat') té diversos testimonis en totes les fonts lexicogràfiques. La veu *pesura* només és recollida per Faraudo (2007), amb un únic testimoni de la *Visió de Tundal*. Li atorga el significat de 'pesantor, pesadesa'.

Teram

A la recepta CCVII del *Llibre de receptes* de misser Joan, Moliné i Brasés (ed. 1914: 434) transcriu paleogràficament el manuscrit: "cantitat de mig **teram**" (f. 85r). Cal corregir l'errada del copista,

11. La traducció de Berenguer Sarriera diu aquí "ortalices" (Batllori ed. 1947: 158; Carré ed. 2017: 235).

12. El text llatí que faig servir sempre és el de l'edició crítica de García Ballester i McVaugh (1996). Vegeu Carré (ed. 2017).

ja que la lectura correcta és “terraç”, que apareix unes ratlles més avall, escrit “teraç”. Com que el **terràs** és ‘una gerreta de boca ampla’ (DCVB i Faraudo 2007 s.v. *terràs*; DECLC s.v. *terra*, VIII, 441), es tracta d’una unitat de mesura determinada pel continent. Ni el DCVB ni el DECLC no recullen el lexema, cosa que sí que fa Faraudo 2007 (s.v. *teram*), amb aquest únic testimoni i sense definir-lo.

Uixellar

Al capítol 5.6 del *Regiment de sanitat* d’Arnau, s’explica que no és convenient dormir de sobines, però que quan hom s’ha despertat, és bo posar-s’hi una estona per “.I. poch reposar per **uxellar** los membres”, que tradueix el llatí “ad membrorum equationem” (Batllori ed. 1947: 216; Carré ed. 2017: 293). Aquesta és la lectura de la versió breu, la del manuscrit Barb. lat. 311. En la traducció de Sarriera, el cirurgià major del rei Jaume II va optar per una altra expressió: “posar-s’i un poc per donar egualtat als membres” (Batllori ed. 1947: 128; Carré ed. 2017: 205). En el glossari que acompanya la seva edició, Miquel Batllori (ed. 1947: 266) ja va apuntar que “uxellar” significa ‘donar igualtat’ perquè tradueix el llatí “ad equationem” [sic].

El DCVB introdueix el lexema, amb el significat correcte i aquest testimoni únic però amb un prudent interrogant, a l’espera que n’apareguin més testimonis (s.v. *uixellar*, que vol dir ‘igualar?’). El DECLC recull el lema *uixellar* (s.v. *uix*, VIII, 961) i apunta que és un hàpax amb la grafia *uxellar* de la versió breu del *Regiment de sanitat* d’Arnau. Recull també la versió de Sarriera i el que en diu Miquel Batllori en el glossari.

Violària

El fitònim apareix al capítol 18.5 del *Regiment de sanitat* d’Arnau:

atrestant de malves o de bismalves; e .I. manoyl de **violària** e atrestant de juyvert (Batllori ed. 1947: 194; Carré ed. 2017: 273).

El DCVB recull la veu *violària*, que defineix així: ‘herba medicinal de significat insegur’, amb aquest únic testimoni. Faraudo (2007) la defineix com a ‘herba medicinal?’, amb un exemple del *Tresor de pobres* i un significatiu interrogant. El DECLC no entra el lexema. La planta apareix recollida als *Nomina simplicium* de Daems (1993: ítem 469, 478) com una espècie de la família de les violàcies.

4 Errors dels lexicògrafs

En aquest apartat recullo alguns exemples dels lexemes que s’haurien d’eliminar dels diccionaris perquè són o bé fruit d’una errada dels editors antics, que no han llegit bé el manuscrit i han possibilitat que el lexema en qüestió vagi a parar directament a algun diccionari, o bé d’una errònia interpretació dels lexicògrafs moderns, que no han sabut veure que l’hàpax editat és en realitat un llatíisme (com en el cas de “len” o “limpi”).

Alaliri

A la recepta LX del *Llibre de receptes* de misser Joan, Moliné i Brasés (ed. 1914: 407) va transcriure una sèrie de substàncies medicinals, entre les quals hi ha “alaliri blanch”, forma que respon a la transcripció paleogràfica del manuscrit (f. 39r). Totes les substàncies medicinals de la recepta estan documentades excepte aquesta, que Lluís Faraudo de Saint-Germain (2007) va incloure al seu

vocabulari amb aquest únic testimoni i amb la definició de 'nom de la viola' (s.v. *alaliri*). En realitat, Moliné i Brasés no va desaglutinar bé els termes, ja que el sintagma s'ha d'editar així: "ala, liri blanch", de manera que els dos fitònims corresponen a l'herba anomenada 'ala' i al 'liri blanc'. Ni el DCVB ni el DECLC donen entrada al fitònim inventat per Ernest Moliné i Brasés.

Aseclat

A la recepta CLXXIII del *Llibre de receptes*, Moliné i Brasés (ed. 1914: 429) edita "estopa de li **aseclada**", quan el que es llegeix al manuscrit és "**asetlada**" (f. 76v). L'adjectiu és recollit només pel vocabulari de Faraudo (2007; s.v. *aseclat*), sense definició, només amb un sensat interrogant i amb aquest únic testimoni. La forma és un error de còpia per "**asclada**", en el sentit de 'tallada, trossejada', que es podria aplicar perfectament a l'estopa de lli i que cal corregir a l'edició.

Benalbi

Al capítol 16.4 del *Regiment de sanitat* d'Arnau de Vilanova, Batllori edita "cardemoni **benalbi**" (1947: 180), perquè el manuscrit de Madrid porta "benalbi" aglutinat i perquè no s'adona que són dos productes vegetals diferents, usats com a condiment, com ja va observar Anna Trias Teixidor en la seva edició llatina del text (Trias Teixidor ed. 1994: 380-382). S'ha d'editar, per tant, "cardemoni, **ben albi**" (Carré ed. 2017: 258) i considerar que l'adjectiu és un llatanisme. El nom científic de l'arbre, que procedeix del nord d'Àfrica i de l'Índia, és *moringa aptera* o *moringa pterygosperma*, segons si el been és blanc o roig (Duch 2000: 451).

Només un dels nostres repertoris lèxics ha introduït el lexema inexistent, legitimat per Miquel Batllori. Al DCVB s.v. *benalbi* es remet a la veu *benalbum*, on s'apunta que "benalbi" és la forma genitiva i se'n recullen dos testimonis, un dels quals és aquest i a l'altre es llegeix "ben album". El substantiu antic és definit així: 'Producte vegetal que s'usava com a condiment, i del qual desconeixem la naturalesa'. L'etimologia és "incerta. L'element **album** és evidentment llatí i significa 'blanc'; *benalbum* és formació anàloga a *benrubeum*, nom d'un altre condiment que era vermell, i per això es deia *rubeum*".

Bosicant

A la recepta LXII del *Llibre de receptes* de misser Joan, el manuscrit diu:

Sia pres hun aucel qui a nom **bosiquet** (ff. 39v-40r).

El nom de l'ocell apareix un altre cop, a la recepta CXCVII, amb un doblet sinonímic que permet identificar-lo:

un osel qui ha nom **bosiquet o gafaró** (f. 81v).

Però la primera vegada que s'esmenta el gafarró Moliné i Brasés (ed. 1914: 408) comet un error que ha anat a parar a dos dels repertoris lèxics. Edita erròniament "**bosiquant**", que Faraudo recull en la veu *bosicant*, identificant-lo amb el gafarró i remetent-se a la veu *bosiquet*. En ambdós casos, l'únic exemple reportat és aquest. El DCVB recull la veu *bosiquant*, que defineix així: 'Nom d'un ocell', amb el primer exemple de misser Joan. No recull, però, la veu *bosiquet*. El DECLC no recull cap de les veus.

Joc aureal

Al capítol 2.3 del *Regiment de sanitat*, i segons la lectura del manuscrit de Madrid, entre l'exercici

saludable hi ha el

joc de pilota, ho **joc aureal** ho luyta (Batllori ed. 1947: 113; Carré ed. 2017: 191).

L'adjectiu "aureal" aplicat al joc és l'únic testimoni que tenim d'aquest mot, que prové d'una traducció literal del llatí: "ludus pile vel aurealis aut lucte". El copista del manuscrit de Barcelona no recull el terme, possiblement perquè en desconeixia el significat, i transcriu "joc de pilota o luyta" (f. 10r). El manuscrit Barb. lat. 311, que conté la versió breu del *Regiment* d'Arnau, omet el sintagma (Batllori ed. 1947: 206-207; Carré ed. 2017: 287).

Com explica molt bé Anna Trias Teixidor (1985), ens trobem davant d'un mot fantasma, tant en català com en llatí. El "joc aureal" tradueix el llatí "aurealis" que presenten la majoria de manuscrits llatins. Es tracta d'un error de lectura de la forma que devia ser la correcta, "aut talis", i que es devia produir en una còpia molt propera a l'arquetip. El pas de "aut talis" a "aurealis" es pot justificar paleogràficament: el manuscrit llatí que va provocar l'error devia portar "auttalis", escrit junt, i un altre copista llatí va confondre la primera *t* amb una *r* i la segona, amb una *e*. Hi ha tres testimonis llatins que ens han transmès la lectura "aut talis", que corroboren la hipòtesi (Trias Teixidor ed. 1994: 264-267). El fenomen no és gens estrany, ja que fa anys que la investigació filològica ha documentat que els errors en els textos traduïts a una llengua vulgar provenen moltes vegades del model llatí que s'ha fet servir.¹³

El DCVB recull la veu *aureal* amb aquesta definició i aquest testimoni únic: "nom d'un joc que apareix usat per Arnau de Vilanova i que en el text llatí del mateix autor és anomenat *lancealis*".¹⁴ El vocabulari de Faraudo (2007) no recull el terme. El DECLC (*s.v. aura*, I, 496) apunta això: "*Aureal* (Arnau de Vilanova): ¿potser amb un sentit com 'joc d'atzar, joc aleatori', alteració de **aleal* > **areal* per influència de l'aure-nombre que els astròlegs usessin per endevinar la sort?". Sense comentaris.

Len

En el capítol 11.6 del *Regiment de sanitat* d'Arnau, dedicat a les cols blanques, es llegeix en la versió del manuscrit de Madrid:

Mas les cols blanques, lo trunxo de les quals és ample e la fuyla **len** (Batllori ed. 1947: 160; Carré ed. 2017: 238).

L'adjectiu "len" tradueix el llatí "folium lene", que vol dir "fulles toves, suaus", com ja va indicar Batllori (ed. 1947: 262) en el glossari final a la seva edició, anotant que ve del llatí "lene". La lectura del manuscrit de Barcelona és divergent, ja que opta per "e la fuya longa" (f. 25r), segurament perquè el copista no entén el sentit del llatí de Sarriera, que tampoc no va entendre Samuel

13. Morrás (2002) demostra la importància del model subjacent de les traduccions per valorar sense prejudicis la tasca dels traductors medievals, tant si es parteix d'un text llatí com romànic. Lluch (2004) ho corrobora a bastament en la seva edició de la traducció catalana del *Bellum Iugurthinum*. Parera (2010: 162) ho té en compte a l'hora d'estudiar la traducció catalana de la *Commedia* de Dante d'Andreu Febrer. Marfany (2010: 180) en parla a propòsit de la traducció catalana de *La Belle Dame sans merci* d'Alain Chartier. Pujol (2010: 150) considera que la traducció catalana de les *Heroides* d'Ovidi "és un cas ben revelador de fins a quin punt totes i cada una de les paraules de la traducció catalana han de ser mesurades i valorades a la llum de les glosses gramaticals llatines" contingudes al model llatí que feia servir el traductor, Guillem Nicolau.

14. "Lancealis" és la forma llatina que consigna Batllori (ed. 1947: 113, nota 11), que va haver d'utilitzar les edicions renaixentistes de les obres d'Arnau de Vilanova, ja que no hi havia cap edició crítica moderna de la tradició llatina. Vegeu Carré (ed. 2017).

ben David Eben-Soham, el traductor hebreu, que tradueix “la fulla llisa” (Feliu ed. 2009: 87). La traducció hebrea seria explicable si el llatí hagués dit “leue”, lliçó que recullen tres manuscrits llatins.¹⁵

Els repertoris lèxics, però, atorguen catalanitat a l'adjectiu. El DCVB recull la veu *len* amb aquest únic testimoni, apunta que és un adjectiu antic i li atorga el significat de ‘blan, suau’. Faraudo (2007) no introdueix aquesta veu, però sí *leni*, amb el significat de ‘suau, llis, dolç al tacte, que no ofereix gens d’aspredat’, i amb un únic testimoni, extret del *Gènesi* de Guillem Serra:

Respos Jacob: Mare, com se pora fer? que mon frare Esau es pelos e jo son **leni** e sens cabells. E si per ventura me palpava mon pare, tem me que no m donas malediccion en loc de benediccion.

El *DECLC* no recull ni el lema “len” ni “leni”, segurament perquè els va considerar rastres d’una adaptació massa literal del llatí.

Limpi

Al començament del capítol 15 del *Regiment de sanitat* d’Arnau, en la versió del manuscrit de Madrid, es llegeix:

Tot pex de lac deu hom esquivar, si doncs hom no sabia per cert que-l lac fos bell e **limpi** (Batllori ed. 1947: 175; Carré ed. 2017: 253).

“Limpi” tradueix el llatí “limpidissimum in profundo”, que al manuscrit de Barcelona ha estat traduït per una forma més catalana: “nèdeu” (f. 29v). El DCVB recull la veu *limpi*, *límpia* amb aquest únic testimoni i li atorga el significat de ‘net’. Recull també el verb *limpiar* amb el sentit de ‘netejar’ i com a castellanisme molt antic, amb tres testimonis. Faraudo (2007) recull en el seu vocabulari la veu *limpiar* en el sentit de ‘tornar límpid, netejar’, però no la forma “limpi”, que tampoc no recull el *DECLC* (s.v. *límpid*, IV, 596-597).

Aquest i l’anterior són dels pocs llatínismes que hi ha a la traducció catalana del *Regiment de sanitat*. Encara que no és estrany que en aquest tipus de textos n’hi hagi i també és habitual el fenomen a la inversa, és a dir, que hi ha catalanisms en la versió llatina d’Arnau (Trias Teixidor 1996).¹⁶

Memora

A la recepta LXIV del *Llibre de receptes* de misser Joan, Moliné i Brasés (ed. 1914: 409) transcriu el que ha llegit al manuscrit: “Item, **memora**, pes de hun diner”. El fitònim no apareix en el DCVB, però sí que el recull Faraudo (2007), s.v. *memora*, que el defineix com una ‘arrel nuosa, no molt grossa de color cetrina, usada en les malalties dels ulls’, amb aquest únic testimoni i l’etiqueta de ‘fitxa dubtosa’.

En realitat es tracta d’un error de còpia per “nemora”, paleogràficament fàcil de comprendre. Segons el DCVB (s.v. *nèmora*), les formes *nèmora* i *nèmora* són vulgarismes d’*anèmora*.¹⁷ L’anemone és una planta amb usos medicinals documentada des d’antic (Font i Quer 1961: 235; Daems 1993: 225).

15. Carré (ed. 2017: 109). Agraïxo a Sebastià Giralta la confirmació d’aquesta interpretació.

16. Per als llatínismes detectats a la traducció de Berenguer Sarriera, vegeu Carré (ed. 2017: 107-109).

17. El *DCVB* no recull la veu *anèmora*, però sí *anemone*.

Mossus

A la recepta LXXVIII del *Llibre de receptes*, una de les substàncies medicamentoses útils per provocar la menstruació és “una erba que [ha] nom **morsus**” (f. 46v). Això és el que s’ha d’editar, corregint la transcripció errònia del copista, que ha escrit “**mossus**”. Però com que Moliné i Brasés (ed. 1914: 412) no va esmenar l’errada, Faraudo (2007) entra el lexema (s.v. *mossus*), el defineix com una ‘mena d’herba’ i n’aporta només aquest testimoni. Ni el DCVB ni el DECLC no introdueixen el lexema.

Hi ha dues varietats d’aquesta planta, que serveix, efectivament, per provocar la menstruació: la *morsus diaboli* (*succisa pratensis*) i la *morsus galline* (*stellaria media*) (Hunt 1989: 181-182).

Preciga

A la recepta CLXXVIII del *Llibre de receptes* de misser Joan, al manuscrit es llegeix “e una onsa de such de **proenga**” (f. 77v), mentre que Moliné i Brasés (ed. 1914: 430) transcriu “e una onsa de such de **preciga**”. La proenga és la *vinca difformis*, que en castellà s’anomena “alcandórea, flor de muerto, jazminico”, etc., segons Font i Quer (1961: 769). Però els diccionaris han incorporat l’error de Moliné i Brasés. El DCVB (s.v. *preciga*) esmenta aquest únic testimoni, definit com a ‘préssec’ amb un interrogant, mentre que Faraudo (2007; s.v. *preciga*) també el recull, definit com a ‘préssec’ i sense el signe d’interrogació.

Pristal

A la recepta CXIV de misser Joan, es recomana a la dona que ha perdut la llet que, si vol recuperar-la, begui “**crystal** molt e cernut ab aygua tèbea e ab caldo”. Al manuscrit es llegeix, però, “**pristal**”, que és un evident error de còpia que cal corregir (f. 58r), com ho mostra el mateix text. A la recepta CLIII, dedicada també a la dona que perd la llet, apareix el terme amb la grafia correcta, “crystal”. Els lapidaris corroboren la necessitat de corregir el manuscrit: “De la conaxensa e virtut del Crestall [...] E si la sua pólvore és donada a beura ha nodrissa fa-li créxer e abundar la let” (Gili ed. 1977: 6).

Però com que Moliné i Brasés (ed. 1914: 419) no va introduir l’esmena i edita “pristal”, la veu que ell va legitimar ha anat a parar a un diccionari, encara que amb sospites de l’existència de l’errada. El DCVB entra el lexema *pristal*, cita només el testimoni de l’edició de Moliné i Brasés, no el defineix i apunta: ‘m. ant. (potser per *crystal*?)’. Amb bon criteri, Faraudo (2007) recull a la veu *crystal* l’exemple de la recepta CLIII, que aporta la lectura correcta, i no pas el de recepta CXIV, que aporta l’equivocada. El DECLC no entra el lexema *pristal* ni recull la variant a la veu *crystal* (II: 1062).

Trovol

A la recepta XCII del *Llibre de receptes* es llegeix “**trovol**” i, unes ratlles més avall, “**trevol**” (f. 50v), que és la forma que cal editar en ambdós casos, corregint l’errada que comet el copista la primera vegada que transcriu el mot. Moliné i Brasés (ed. 1914: 415) no ho fa i edita “trouol”. El DCVB entra la veu *trovol*, la defineix amb un interrogant: ‘Trèvol?’ i es remet a l’únic testimoni de misser Joan. Amb encert, Faraudo (2007) no la incorpora al seu vocabulari, ni tampoc ho fa el DECLC.

5 Lexemes amb la definició incorrecta o incompleta

En aquest apartat incloc alguns exemples de lexemes que han estat definits incorrectament o de manera incompleta en tots o en alguns dels repertoris lèxics d’ús habitual. En la majoria dels casos és lògic que sigui així, ja que els textos que els documenten no havien estat editats quan es van

elaborar els diccionaris. O no s'havien fet estudis concrets que han resolt el tema, com és el cas del primer d'aquests exemples.

En un dels casos ("piquer"), però, el fenomen es produeix a la inversa: algun dels repertoris lèxics atorga a una veu un significat de més, que no li correspon perquè és fruit d'una mala lectura de l'editor antic.

Ampréssec

La veu "ampréssec" apareix a la traducció de Berenguer Sarriera del *Regiment de sanitat* d'Arnau. Al capítol 10.13, dedicat a les fruites, el manuscrit de Madrid diu:

Nota: De présecs e d'ampréssecs

So matex que dit avem de figures e de rajms, se deu entendre de **préssecs e d'ampréssecs** (Batllori ed. 1947: 166-167; Carré ed. 2017: 222).

Sembla evident que es tracta de dues fruites diferents, com ho indica la conjunció que les uneix. Així ho va entendre el copista del manuscrit de Barcelona, que transcriu:

Préssecs e ampréssecs, so són albercochs

Assò matex que dit havem de figures e de rahims, se deu entendre **de préssecs o d'albarcochs** (f. 20v).

Els lexicògrafs han actuat aquí correctament perquè han fet el que han pogut amb els coneixements que tenien. La veu "ampréssec" ha anat a parar al DCVB, que la identifica amb l'alberge i cita com a únic testimoni aquest d'Arnau. Fa derivar l'etimologia del terme "del llatí *ante persicum*, 'abans del préssec', perquè l'alberge o ampréssec és una varietat primerenca del préssec". El DECLC (s.v. *préssec*, VI, 798-799) cita aquest exemple, nega la validesa de la interpretació etimològica del DCVB, apunta que el prefix és una variant de l'article àrab *al-* i li atribueix el significat de 'préssec'. El vocabulari de Faraudo (2007) no recull el lexema. La solució l'aporta Eduard Feliu (ed. 2009: 81), en l'edició de la traducció hebrea del *Regiment de sanitat*. Apunta que l'ampréssec és l'albercoc i que el terme "ja havia estat emprat més de cinquanta anys abans, en 1244, per Mossé ibn Tibbon en traduir el *Regiment de sanitat* de Maimònides de l'àrab a l'hebreu, car transcriu *persegues i anpersegues*, en lletres hebrees, allà on l'àrab deia *kauk* i *mišmis*, és a dir, 'préssecs' i 'albercocs'".

L'ampréssec és, doncs, un albercoc, com diu el manuscrit de Barcelona de la traducció catalana del *Regiment de sanitat* d'Arnau, i no un préssec primerenc, com diuen els nostres diccionaris.

Confortar-se

El verb apareix als *Aforismes* d'Hipòcrates:

En totes malalties, **confortar-se** e ben reçoebre vianda és bon. Lo contrari és mal (II.33; Carré ed. 2000: 34).

El sentit precís que cal atribuir al verb és el de 'sostenir la virtut, la força, del cos amb una bona dieta', com ho deixa clar el DETEMA, que atorga aquest significat a la veu *confortar*: 'fortalezer, dar vigor y fuerza' (Carré ed. 2000: 71). El DCVB, però, només atorga un sentit espiritual al terme, que vol dir 'sostenir donant força o coratge en l'abatiment, en el dolor'. Faraudo (2007) recull les dues accepcions, la de 'consolar, animar', i la de 'enfortir, donar forces, vigoritzar', cosa que també fa el DECLC (s.v. *fort*, IV, 141).

Degastador

Al capítol 4.5 del *Regiment de sanitat*, Arnau de Vilanova explica que cal mastegar molt bé el menjar, perquè si no,

lo menyar englotit no pot perfetament digestar e per ço apareyla lo cors a moltes pacions, e per ço los **deguastadós** sovén són malautz e no poden venir a natural veylea (Batllori ed. 1947: 118; Carré ed. 2017: 196).

Aquesta és la lectura del manuscrit de Madrid. El terme “deguastadors” tradueix el llatí “voraces”, que el copista del manuscrit de Barcelona tradueix per “glots”, que vol dir ‘golut, que menja molt, amb avidesa’ (DCVB s.v. *glot*). Miquel Batllori ed. (1947: 260) ja es va adonar del significat que tenia aquí el terme, ja que en el glossari final apunta que vol dir ‘golafres’ perquè tradueix el llatí “voraces” (1947: 260).

Però els lexicògrafs no ho han entès pas així, perquè no recullen aquest significat en els seus repertoris ni tampoc aquest exemple. El DCVB (s.v. *deguastador*) es remet a *desgastador*, que vol dir ‘que desgasta, destrueix o fa malbé’, amb cinc testimonis, mentre que Faraudo (2007) recull el terme (s.v. *deguastador*) només amb el significat de ‘dissipador’ i amb dos testimonis. El DECLC (s.v. *gastar*, IV: 415) recull degastar amb el significat de ‘destrossar, destruir, devastar’.

Esquallat

A la recepta XXXVII del *Llibre de receptes* de misser Joan, es llegeix:

A persona enfitada de vell o nou, o a **om esquallat**, sian-li feta aquesta medicina matexa (Moliné i Brasés (ed. 1914: 333; f. 33v).

El significat que s’atorga a l’adjectiu varia segons la font lexicogràfica. Significa ‘postrar, llevar el coratge o el vigor; desmaiar’ segons el DCVB (s.v. *esquallar*, amb dos testimonis que no són aquest). Faraudo (2007), en canvi (s.v. *esquallat*), indica que vol dir ‘esporguit’ i cita només aquest testimoni de misser Joan. El DECLC (s.v. *esquals*, III, 673) recull el verb *esquallar-se* en el castellanenc del segle XIX Josep Pascual Tirado i amb el sentit de ‘deprimir-se, encongir-se, humiliar-se’. La definició que més s’escau a l’ús que del terme fa el text de misser Joan és la del DCVB.

Horripilacions

Als *Aforismes*, Hipòcrates explica les malalties que provoca l’exposició a un determinat vent. Quan el vent boreal és fred i sec, afirma que es produeix

tos, asprea de gola, dur ventre, ret[eni]ment d’orina, fa **orripilacions** e dolor de costat, e dolor de pits (III.5; Carré ed. 2000: 36).

Els diccionaris aclareixen el significat de tots els termes, excepte “orripilacions”. El DCVB s.v. *horripilació* es remet a *horripilar*, que significa ‘esborronar, fer posar la pell de gallina’. Faraudo (2007) no recull cap dels dos lexemes, mentre que el DECLC (s.v. *horror*, IV, 817) recull *horripilar*: ‘fer ericar els cabells’. És evident que cap d’aquests significats no s’adiu amb el context mèdic dels *Aforismes*. El terme, que tradueix el llatí “horror”, vol dir ‘tremolors’. Ho aclareix el DETEMA, s.v. *horripilación*: ‘estremecimiento del que padece un frío intenso’ (Carré ed. 2000: 85).

Melses

Als *Aforismes* apareix el terme “melses” aplicat no a l'òrgan de forma ovoide situat en la profunditat de l'hipocondri esquerre, sinó identificant una malaltia del dit òrgan:

En autumpne, se fan moltes malalties d'estiu, e quartanes, e erràtiques, e **melces**, e ydròpiques, e tisis, e estrengúria, e lienteria, e siàtica ... (II. 22; Carré ed. 2000: 38).

Les quartanes i les erràtiques són dos tipus de febre, les hidròpiques són les malalties provocades per la hidropesia, la tisi és, per al galenisme, qualsevol procés patològic de caràcter consumptiu, que acostuma a manifestar-se amb tos, mentre que l'estrangúria, la lienteria i la ciàtica són identificables amb el sentit modern.¹⁸ Pel context de l'aforisme, és evident que “melces” ha de fer referència a una malaltia de la melsa, significat que cap dels nostres lexicògrafs no recull. El DCVB, s.v. *melsera*, apunta que és ‘pròpia del bestiar cabrú’ i no en dona cap testimoni.

Moure

En tres ocasions el verb “moure” té el significat de ‘alterar el cos amb emètics o purgants’ als *Aforismes*. A III.17, per exemple, s'expliquen les malalties que produeix el vent austral, entre les quals hi ha que fa “los corsos greus a **moure** e los ventres humecten” (Carré ed. 2000: 38). El significat que té el terme als aforismes hipocràtics ve corroborat pel DETEMA (s.v. *mover*: ‘laxar’; Carré ed. 2000: 84) i per d'altres textos mèdics, com els *Quesís* del metge i astròleg bolonyès Girolamo Manfredi, traduïts al català i impresos per Pere Posa el 1499 (Carré ed. 2004: 287). Però cap de les accepcions atorgades al verb pels nostres lexicògrafs no recull aquest significat mèdic tan precís. El vocabulari de Faraudo (2007), per exemple, atribueix a la forma no reflexiva del verb els significats de ‘empènyer, desplaçar’; ‘posar en moviment, posar en marxa’; ‘excitar, suscitar, impulsar, estimular’.

Piquer

Aquest lexema ens aporta un exemple d'una accepció recollida en una veu que hi és sobrera perquè parteix d'un error de lectura de l'editor antic. A la recepta CXXXVII del *Llibre de receptes* de misser Joan, Moliné i Brasés (ed. 1914: 424) transcriu “**piquer**” quan al manuscrit es llegeix “piquar” (f. 66v). El text que s'ha d'editar és aquest:

Sia pressa rael de alla, e sia bé pelada, e pux sia cuyta molt bé, e pux pren satgí de porch, e sia desalat e piquat en un morter ab la rael de la alla e cuyta. Al **piquar** met-hi dos dinés¹⁹ d'argentviu, e piqua-u tot ensemps.

Faraudo (2007) recull s.v. *piquer* el significat que li escau: ‘obrer que pica pedra, picapedrer’, sense tenir en compte l'edició de Moliné i Brasés, cosa que també fa el DECLC (s.v. *picar*, VI, 522). El DCVB, en canvi, introdueix una tercera accepció al substantiu amb el sentit de ‘morter de picar?’, amb un interrogant prou explícit i amb aquest únic testimoni.²⁰

Rigor

El substantiu “rigor” és freqüent al text dels *Aforismes*. Per exemple:

18. El significat de tots aquests termes està explicat al glossari final de l'edició de Carré 2000.

19. Moliné i Brasés comet aquí un altre error, ja que llegeix “dues dr.” en lloc de “dos dinés”.

20. La primera accepció correspon a la de Faraudo. La segona té el significat de ‘soldat armat de pica’.

A cascuns qui han febres sextanes se fa **rigor**, són de malvat terme (IV.29; Carré ed. 2000: 41).

Si **rigor** ve en la febra e la virtut ja feble, és mortal (IV.46; Carré ed. 2000: 42).

Si ens refiem dels nostres diccionaris, no es pot entendre el significat del terme en aquest context mèdic. Segons Faraudo (2007; s.v. *rigor*), significa 'severitat, inflexible, rigidesa, duresa', sentits que recull amb lleugeres variants el DCVB, afegint-hi el de 'força, intensitat'. El DECLC (s.v. *rigid*, VII, 324) li atribueix el sentit de 'rigidesa'. Als *Aforismes* d'Hipòcrates, "rigor" (que adapta literalment la forma llatina) vol dir 'calfred, esgarrifança', com ho testimonia el DETEMA s.v. *rigor*: 'frío intenso y extraordinario que entra de improviso en el principio de algunas enfermedades, como en las calenturas intermitentes'.

Solre

La forma verbal "solre" apareix sovint als *Aforismes*, però amb un exemple n'hi haurà prou:

Solre apoplexia fort és impossible, la feble no és leugera cosa (II.42; Carré ed. 2000: 45).

El sentit és ben clar: el que s'ha de dissoldre és la malaltia. Aquest significat és recollit pel DETEMA (s.v. *dissolver*: 'terminar(se) un proceso patológico'; Carré ed. 2000: 89; vegeu la veu següent), però no pels nostres repertoris lèxics. El DCVB, per exemple, s.v. *soldre* li atorga sis accepcions, cap de les quals no té sentit mèdic: '1. Deslligar. 2. Desfer la cohesió, dissoldre; departir una cosa separant-ne els elements. 3. Treure de presó o de subjecció; donar llibertat. 4. Eximir d'una pena, càrrega o obligació. 5. Perdonar. 6. Resoldre, desfer una dificultat, un dubte, una qüestió'.

Terme

Als *Aforismes* d'Hipòcrates abunda un lexema propi de la terminologia hipocràtica: "terme". En posaré només dos exemples, extrets dels dos primers llibres, que cal afegir al de més amunt, citat a la veu "rigor":

[A] aquells qui han malaltia ab entrepolació, en la accessió no·ls cové res donar, mas guardar de aquelles coses que no hi ha donat enans del **terme** (I.19; Carré ed. 2000: 31).

Aquelles coses qui romanen en les malalties après lo **terme**, han acustomat de fer retornar la malaltia (II.12; Carré ed. 2000: 33).

Aquest és un mot d'ús molt habitual en els textos mèdics, que tradueix el llatí 'crisis' i que significa 'el punt culminant de la malaltia, a partir del qual el malalt es decanta per la curació o per la mort' (Carré ed. 2000: 91). El DETEMA ho deixa ben clar s.v. *término*, definida com 'el día en que hace algún número impar la enfermedad o compuesto de días críticos que causan alguna novedad o síntomas en el enfermo'.

Aquest significat mèdic antic no és recollit en cap de les accepcions que defineixen el terme als nostres diccionaris. I el mateix s'esdevé, lògicament, amb els altres lemes: *atermenar-se*, *termenable*, *termenar-se*.

6 Falsos neologismes

Recullo aquí quatre exemples de termes que els lexicògrafs (tots o alguns, depèn de la paraula) recullen com a neologismes, però que ara sabem que no ho són perquè han aparegut documentats com a mínim en un testimoni antic, que en aquest cas és la traducció catalana dels *Aforismes* d'Hipòcrates.

Acroconida

Algunes de les malalties pròpies de la vellesa són les “esquàrides, e acroconides, satiriesis e scròffules” (III.26; Carré ed. 2000: 39). Les “ascàrides” són un ‘gènere de cucs grossos que viuen paràsits dins els budells’ (DCVB s.v. *ascàride*), mentre que els “acrocordes” són uns tumors tous formats ‘per la hipertròfia d’una berruga o d’una glàndula sebàcia, en el coll o en els parpres’ (DCVB s.v. *acrocorde*). En ambdós casos, el DCVB considera que les veus són un neologisme. El DECLC només recull el primer lexema i diu que la primera documentació és al *Diccionari de la llengua catalana ab la correspondència castellana y llatina* (1839-1940) de Pere Labèrnia (s.v. *ascàride*, I, 444). El vocabulari de Faraudo (2007) no recull cap d’aquestes dues veus.

Ascàrida

Vegeu l'exemple anterior.

Dismia

Una altra de les malalties de la vellesa que s'esmenta als *Aforismes* hipocràtics és la “dismia” (III.31; Carré ed. 2000: 39), que correspon a la ‘dispnea, dificultat per respirar’, segons la definició del DCVB (s.v. *dispnea*), que recull el mot com un neologisme i no entra, òbviament, la variant dels *Aforismes*. El DECLC (s.v. *pneuma*, VI: 626) recull “dispnea”, sense definir el terme. El vocabulari de Faraudo (2007) no el recull.

La forma “dismia” la tenim documentada en castellà medieval, ja que apareix a la traducció castellana del *Lilio de medicina* de Bernat de Gordon (Dutton-Sánchez ed. 1993) i definida com a “dificultat del resuello sin sonido” al glossari final.

Farmàcia

El terme “farmàcia” en el sentit de “medicina purgativa” apareix en unes quantes ocasions als *Aforismes* d'Hipòcrates. En posaré només dos exemples. A IV.18 llegim:

Sus lo diafragma dolor, significa meste[r] de **farmàcia demunt**. E aquella dolor qui és devall, significa que fa mester medicina per flux (Carré ed. 2000: 40-41).

I a IV.20:

Si aquells qui [no] han febra, han torsor o dolor de jonoll e de lombres, significa que fa mester **farmàcia per flux** (Carré ed. 2000: 41).

L'ús del terme “farmàcia” en el sentit de ‘medicament purgant’ és habitual en els receptaris mèdics (Avenoza 1996b: 783) i està recollit al DETEMA (s.v. *farmacia*: ‘que es medicina laxativa’). Aquest significat, però, no apareix als nostres repertoris lexicogràfics. El DCVB, per exemple, s.v. *farmàcia*, només recull tres accepcions: ‘1. Art i ciència de preparar medicaments en conformitat amb les prescripcions dels metges. 2. Professió d’aquesta art. 3. Oficina o botiga on es preparen i despatxen medicaments’. El DECLC (s.v. *farmàcia*, III, 897) dona com a primera documentació del

mot també el *Diccionari* de Pere Labèrnia.

7 Lexemes absents dels diccionaris

En aquest apartat recullo alguns exemples de termes que els lexicògrafs no han pogut tenir en compte perquè els textos no havien estat editats quan confegien les seves obres. S'haurien d'incloure, doncs, en els repertoris lexicogràfics, sobretot en aquells que es poden consultar a la xarxa i que permeten esmenes (el DCVB, el vocabulari de Faraudo 2007). L'article voldria contribuir al coneixement del lèxic (diacrònic) català de caire científicotècnic, que s'ha de fixar i documentar a partir de l'estudi i l'edició dels textos d'aquestes característiques, molts dels quals romanen encara inèdits.²¹

Branç

El terme apareix en diverses ocasions als *Aforismes* d'Hipòcrates i tradueix el llatí "branchos". L'aforisme II.40, per exemple, diu:

Los **branchs** e les currisas, en los vells no s'atermenen (Carré ed. 2000: 34).

La segona de les malalties, les "currisas", està documentada. Es tracta de la "coriza", definida com la 'inflamació de la membrana mucosa de les fosses nasals' (DCVB, s.v. *coriza*). La primera de les malalties, en canvi, no apareix en cap dels nostres repertoris lèxics. La definició que li escau és 'ronquera', com apunta el DETEMA (s.v. *branco*). A la traducció catalana dels *Quesius* de Girolamo Manfredi s'adapta la forma llatina, "brancho", que apareix de costat també amb la coriza:

A vegades [la humitat de la tardor] corre a les galtes e engendra una infirmitat nomenada **brancho**.
A vegades corre per les vies del nas e engendra una infirmitat nomenada coriza (Carré ed. 2004: 153).

Causon

El terme **causon** apareix en diversos aforismes hipocràtics (III.21, III.30, IV.58, VI.26) i correspon a l'adaptació del llatí "causon", que són unes febres endèmiques, altes i ardents. El terme està molt documentat en diverses llengües vulgars. Per exemple, el metge Martin de Saint-Gille, que va traduir al francès els *Aforismes* d'Hipòcrates entre l'any 1362 i el 1365 (Lafeuille ed. 1954; 1964), adapta de la mateixa manera la forma llatina (Carré ed. 2000: 70). El terme "causosos" apareix a la traducció catalana del *Dragmaticon philosophiae* de Guillem de Conches (Badia-Pujol ed. 1997: 469). El DETEMA, s.v. *causon*, defineix el terme com una 'fiebre fuerte que dura algunas horas' i n'aporta diversos testimonis.

Lot de sapiència

A la recepta 24.1 del *Lliri de medicina* apareix un ingredient desconegut pels nostres lexicògrafs: el "lot de sapiència", que tradueix el llatí "luto sapientie" (Carré-Cifuentes ed. 2017: 112). La traducció castellana, però, amplifica el passatge i ens proporciona la interpretació correcta del

21. És el que reclamava Moll (1982) i que després van continuar Minervini (1991) i Badia (1996). Posteriorment s'han anat publicant articles que fan aportacions lexicogràfiques en el mateix camp, com per exemple Minervini (1993), Avenoza (1994; 1996a; 1996b); García Sánchez (1993-1994); Trias Teixidor (1996).

sintagma:

E el **lodo dela sabiduria** se faze de cenizas molidas e de cal e de poluo de teja vieja e claras de hueuos e vn poco de azeyte comun; e pongan del estiercol delas cabras (Dutton-Sánchez ed. 1993: 2, 1578).

Teneril

A la recepta 23.13 del *Lliri de medicina* apareix un altre ingredient desconegut pels nostres lexicògrafs: “lo fruyt del teneril”, que tradueix el llatí “tamarisci”. Tampoc no el recull Font i Quer (1961), de manera que s’hauria d’actuar amb prudència, a l’espera que en surtin més testimonis a mesura que es vagin editant més textos. Es podria tractar d’una variant del tamariu, o podria ser, simplement, un error de còpia.

8 Conclusions

Els exemples d’aquest article, que no són exhaustius, em permeten formular algunes conclusions.

1. El treball voldria contribuir al coneixement del lèxic (diacrònic) català de caire científicotècnic, que s’ha de fixar i documentar a partir de l’estudi i l’edició dels textos d’aquestes característiques.
2. Calen noves edicions crítiques dels textos mèdics (i científicotècnics) editats ja fa anys per evitar els errors de transcripció i/o d’interpretació que dels manuscrits han anat a parar als repertoris lèxics d’ús habitual. Així mateix, calen edicions solvents dels textos que romanen encara inèdits perquè de ben segur que contribuiran al coneixement del lèxic especialitzat antic. A l’hora d’editar els textos, s’ha d’actuar amb prudència, estudiant bé totes les fonts primàries per evitar les errades que han anat a parar a les veus dels diccionaris, com apunta José Antonio Pascual (2010; 2016) en diversos articles on defensa les possibilitats interpretatives que ofereixen els corpus i els bancs de dades lèxics.²²
3. Aprofitant els avantatges que proporcionen les bases de dades electròniques, s’hauria de treballar per construir un diccionari de termes mèdics del català antic, seguint el model del *Diccionario español de textos médicos antiguos* (DETEMA). La feina és ingent i difícil, perquè no és fàcil comptar amb els mitjans de personal, tècnics i econòmics que van donar suport a l’equip dirigit per María Teresa Herrera. Des del grup de recerca *Sciència.cat*, s’ha començat a construir una base de dades (*Sciència.cat DB Vocabulari*) amb unes fitxes lèxiques per recollir el vocabulari tècnic medieval amb els nous lexemes i els nous testimonis que vagin apareixent a mesura que s’editin nous textos (Cifuentes 2012).
4. Com que dos dels repertoris lèxics utilitzats de manera habitual (el DCVB i el vocabulari de Lluís Faraudo de Saint-Germain) es poden consultar en línia, segur que no seria massa complicat millorar les entrades que ara se sap del cert que contenen algun error, i anotar els testimonis que desmenteixen o corregeixen el significat atribuït a algunes veus.

Hi ha molta feina per fer, doncs.

²². Com el *Corpus Diacrónico del Español* (CORDE) o el *Nuevo Diccionario Histórico del Español* (CDH). Agraïxo a Bertha M.ª Gutiérrez Rodilla i a José A. Pascual l’amabilitat que han tingut en facilitar-me aquestes referències.

9 Obres citades

- Barcelona, Biblioteca de Catalunya, ms. 1829
- Bordeus, Bibliothèque Municipale de Bordeaux, ms. 568
- Los Angeles, UCLA Louise M. Darling Biomedical Library, ms. Benj. 1.4
- Madrid, Biblioteca Nacional de España, ms. 10078 <<http://tinyurl.com/kggkuyf>>
- Sevilla, Biblioteca Colombina, ms. 7-4-27
- Toledo, Biblioteca Capitular de Toledo, ms. 96-31
- Vaticà, Biblioteca Apostolica Vaticana, ms. Barb. lat. 311
-
- Alberni, Anna (ed.). 2007. *Speculum al foder* (Bellcaire d'Empordà: Vitel-la)
- Avenoz, Gemma. 1994. 'Anotacions lèxiques extretes de mss. catalans medievals: món vegetal', *Verba: Anuario Galego de Filoloxía*, 21: 303-337
- Avenoz, Gemma. 1996a. 'Els *Graus de les medicines* de l'Inventari o col·lector de cirurgia de Guy de Chauliac', in *Estudis de llengua i literatura catalanes*, 33 (*Miscel·lània Germà Colón*, 6), (Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat), pp. 17-36
- Avenoz, Gemma. 1996b. 'Del calaix de l'apotecari i de l'especier', in *Scripta philologica in memoriam Manuel Taboada Cid* (A Coruña: Ediciones Universidade da Coruña), II, 781-804
- Badia, Lola. 1996. *Textos catalans tardomedievals i 'ciència de naturales': discurs llegit el dia 21 de novembre de 1996 en l'acte de recepció pública a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona* (Barcelona: Reial Acadèmia de Bones Lletres)
- Badia, Lola; Pujol, Josep (ed.). 1997. Guillelmi de Conchis *Summa de philosophia in vulgari*, in Guillelmus de Conchis *Dragmaticon philosophiae*, ed. by Italo Ronca, Corpus Christianorum: Continuatio Medievalis, 152 (Tournhout: Brepols), pp. 277-497
- Barberà, Faustí (ed.). 1905-1908. 'Medicina valenciana de antaño', *Revista Valenciana de Ciències Mèdiques*, 7: 286-289, 373-380; 8: 154-159, 334-336; 9: 157-159, 190-191, 205-207, 221-223, 236-238; 10: 24-27, 203-206, 220-222, 251-253, 262-269, 281-287
- Batllo, Miquel (ed.). 1947. Arnau de Vilanova *Obres catalanes*, Els Nostres Clàssics A, 55 (Barcelona: Barcino), II: *Escrits mèdics*
- Carré, Antònia (ed.). 2000. Hipòcrates *Aforismes: traducció catalana medieval*, Textos i Estudis de Cultura Catalana, 76 (Barcelona: Curial Edicions Catalanes; Publicacions de l'Abadia de Montserrat)
- Carré, Antònia (ed.). 2004. Girolamo Manfredi *Quesits i perquens: regiment de sanitat i tractat de fisiognomonía*, Els Nostres Clàssics B, 25 (Barcelona: Barcino)
- Carré, Antònia (ed.). 2017. Arnau de Vilanova *Regiment de sanitat per al rei d'Aragó; Aforismes de la memòria* (Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona)
- Carré, Antònia; Cifuentes, Lluís (ed.). 2017. *La traducció catalana medieval del 'Lilium medicine' de Bernat de Gordon: estudi i edició del fragment conservat (llibre VII, Antidotari)*,

- Papers of the Medieval Hispanic Research Seminar (London: Queen Mary University of London)
- Cifuentes, Lluís. 1997. 'Translatar ciència en romans catalanesch: la difusió de la medicina en català a la baixa Edat Mitjana i el Renaixement', *Llengua & Literatura*, 8: 7-42
- Cifuentes, Lluís (ed.). 2004. Arnau de Vilanova *Translatio libri Albuzale de medicinis simplicibus*, ed. by José Martínez Gázquez, and Michael R. McVaugh; Abū-s-Salt Umayya *Kitab al-adwiya al-mufrada*, ed. by Ana Labarta; *Llibre d'Albumesar de simples medecines*, ed. by Lluís Cifuentes; *Estudi introductori i comentaris* by A. Labarta, J. Martínez Gázquez, M. R. McVaugh, D. Jacquart and L. Cifuentes, AVOMO, 18 (Barcelona: Fundació Noguera-Universitat de Barcelona) <<http://tinyurl.com/mlhu2f4>>
- Cifuentes, Lluís. 2006. *La ciència en català a l'Edat Mitjana i el Renaixement*, 2nd edn, Col·lecció Blaquerna, 3 (Barcelona: Universitat de Barcelona; Palma: Universitat de les Illes Balears)
- Cifuentes, Lluís. 2012. 'Hacia un nuevo Vocabulario del catalán técnico medieval', in *Léxico de la ciencia: tradición y modernidad*, ed. by Graça Rio-Torto, Lincom Academic Reference Books, 3 (Munic: Lincom GmbH), pp. 33-56
- Colón, Germà. 1997. 'Una altra vegada "atovar" en el *Curial e Güelfa*', in Germà Colón, *Estudis de filologia catalana i romànica*, Biblioteca Manuel Sanchis Guarner, 36 (València: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana; Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat), pp. 45-51
- Colón, Germà; Ferrando, Antoni. 2011. *Les regles d'esquivar vocables a revisió*, Biblioteca Manuel Sanchis Guarner (València: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana; Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat)
- Colón Domènech, Germà; Soberanas, Amadeu J. 1991. *Panorama de la lexicografia catalana: de les glosses medievals a Pompeu Fabra*, 2nd edn (Barcelona: Enciclopèdia Catalana)
- Corachan, Manuel. 1936. *Diccionari de medicina, amb la correspondència castellana i francesa seguit d'un vocabulari castellà-català i un de francès-català*, ed. by M. Corachan, prologue by August Pi Suñer and Pompeu Fabra (Barcelona: Salvat)
- Cotgrave, Randle. 1611. *A Dictionarie of the French and English Tongues* (London: Adam Islip) <<http://www.pbm.com/~lindahl/cotgrave/>> [accessed 25-02-2017]
- Daems, Willem F. 1993. *Nomina simplicium Medicinarum ex Synonymariis Medii Aevi collecta: semantische Untersuchungen zum Fachwortschatz hoch- und spätmittelalterlicher Drogenkunde* (Leiden: E. J. Brill)
- DCVB: Alcover, Antoni M.; Moll, Francesc de Borja. 1964-1969. *Diccionari català-valencià-balear*, 2nd edn, 10 vols (Palma: Moll) <<http://dcvb.iecat.net/>> [accessed 25-02-2017]
- DECLC: Coromines, Joan. 1980-1991. *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, 10 vols (Barcelona: Curial; Caixa de Pensions 'la Caixa')
- DETEMA: Herrera, M.ª Teresa (ed.). 1996. *Diccionario español de textos médicos antiguos*, 2 vols (Madrid: Arco-Libros)
- Duch i Torner, M. Montserrat. 2000. *La 'Concordia dels apotecaris de Barcelona' de 1511: estudi, transcripció i traducció* (Barcelona: Fundació Uriach 1838)
- Dutton, Brian; Sánchez, M.ª Nieves (ed.). 1993. Bernardo Gordonio *Lilio de medicina: edición crítica de la versión española, Sevilla 1495*, 2 vols (Madrid: Arco/Libros)

- Faraudo de Saint-Germain, Lluís (ed.). 1933. Alcoati *Libre de la figura del uyl: text català traduït de l'àrab per mestre Joan Jacme i conservat en un manuscrit del XIV segle a la Biblioteca Capítular de la Seu de Saragozza, ara exhumat i presentat per Lluís Dezany* (Barcelona: Impr. La Renaixença)
- Faraudo de Saint-Germain, Lluís (ed.). 1943. *El 'Libre de les medicines particulars': versió catalana trescentista del text àrab del tratado de los medicamentos simples de Ibn Wáfid, autor médico toledano del siglo XI* (Barcelona: Real Academia de Buenas Letras de Barcelona) <<http://tinyurl.com/kml828u>>
- Faraudo de Saint-Germain, Lluís. 2007. *Vocabulari de la llengua catalana medieval*, ed. by Germà Colon Domènech (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans) <<http://www.iec.cat/faraudo/>> [accessed 25-02-2017]
- Feliu, Eduard (ed.). 2009. 'Les traduccions hebrees del *Regiment de sanitat* d'Arnau de Vilanova', *Tamid*, 6: 45-141 <<http://tinyurl.com/mcxsbkz>>
- Font i Quer, Pius. 1961. *Plantas medicinales. El Dioscórides renovado* (Barcelona: Península)
- García Ballester, Luis; McVaugh, Michael R.; Gil-Sotres, Pedro; Paniagua, J.A. (ed.) 1996. Arnau de Vilanova *Regimen sanitatis ad regem Aragonum*, AVOMO, 10.1 (Barcelona: Fundació Noguera; Universitat de Barcelona)
- Gili, Joan (ed.). 1977. *Lapidari: tractat de pedres precioses* (Oxford: The Dolphin Book)
- Gimeno Betí, Lluís. 2014. 'El lèxic mèdic català durant la baixa Edat Mitjana, entre la terminologia popular i la culta; materials per al seu estudi: el cas de l'*Speculum al foder*', *Estudis Romànics*, 36: 343-372 <<http://tinyurl.com/mzkuuov>>
- Hunt, Tony. 1989. *Plant Names of Medieval England* (Cambridge: D. S. Brewer)
- Lafeuille, Germaine. 1954. *Les 'Amphorismes Ypocras' de Martin de Saint-Gille (1362-1365)* (Ginebra: Droz)
- Lafeuille, Germaine. 1964. *Les commentaries de Martin de Saint-Gille sur les 'Amphorismes Ypocras'* (Ginebra: Droz)
- Laguna, Andrés. 1555. Pedacio Dioscórides Anazarbeo *Acerca de la materia medicinal y de los venenos mortíferos, traducido de lengua griega en la vulgar castellana (...) por el doctor Andrés de Laguna* (Anvers: Juan Latio) <<http://tinyurl.com/l3ncput>>
- Lluch, Montserrat. 2004. 'Editar el Jugurta català del segle XIV: un plantejament metodològic', *Cultura Neolatina*, 54: 559-593
- Marfany, Marta. 2010. 'La traducció catalana medieval de *La Belle Dame sans merci* d'Alain Chartier', in *Translatar i transferir: la transmissió dels textos i el saber (1200-1500)*, ed. by Anna Alberni, Lola Badia, and Lluís Cabré (Santa Coloma de Queralt: Obrador Edendum; Tarragona: Publicacions Universitat Rovira i Virgili), pp. 179-188
- Minervini, Vincenzo. 1991. 'Una raccolta di *Flos* di cosmetica catalana', *Messana. Rassegna di Studi Filologici, Linguistici e Storici*, 8: 129-146
- Minervini, Vincenzo. 1993. 'Proposta di contributo al lessico tecnico-scientifico catalano', in *Actes du XXe Congrès International de Linguistique et Philologie Romanes: Université de Zürich, 1992* (Tübingen: Francke Verlag), pp. 699-707
- Moliné i Brasés, Ernest (ed.). 1914. 'Receptari de Micer Johan, 1466', *Boletín de la Real Academia*

- de Buenas Letras de Barcelona*, 7.54: 321-336; 7.55: 407-440 <<http://tinyurl.com/knlon8o>> (7.54); <<http://tinyurl.com/kfp82re>> (7.55)
- Moll, Francesc de Borja. 1982. 'Sorpreses i problemes d'un filòleg davant la medicina medieval', in Francesc de B. Moll, *Textos i estudis medievals*, Biblioteca Abat Oliba, 25 (Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat), pp. 319-334
- Morrás, María. 2002. 'El texto en su laberinto: para la edición crítica de las traducciones medievales', *La Corónica*, 30: 203-247 <<https://doi.org/10.1353/cor.2002.0007>>
- Parera, Raquel. 2010. 'La versió d'Andreu Febrer de la *Commedia* de Dante: recursos del traductor', in *Translatar i transferir: la transmissió dels textos i el saber (1200-1500)*, ed. by Anna Alberni, Lola Badia, and Lluís Cabré (Santa Coloma de Queralt: Obrador Edèndum; Tarragona: Publicacions Publicacions Universitat Rovira i Virgili), pp. 161-178
- Pascual, José A. 2010. 'La aplicación de los corpus a la Filología', *Interlingüística*, 20: 31-46
- Pascual, José A. 2016. 'La filología en vago y en vilo entre los datos', in *Grandes y pequeños de la literatura medieval y renacentista: V Congreso Internacional de la SEMYR, Fuenlabrada, 2014*, ed. by Emilio Blanco (Salamanca: Universidad de Salamanca), pp. 55-84
- Pujol, Josep. 2010. 'Traducció, transmissió, divulgació: tres aspectes de les *Heroides* de Guillem Nicolau', in *Translatar i transferir: la transmissió dels textos i el saber (1200-1500)*, ed. by Anna Alberni, Lola Badia, and Lluís Cabré (Santa Coloma de Queralt: Obrador Edèndum-Publicacions Publicacions Universitat Rovira i Virgili), pp. 123-159
- Rico, Albert; Solà, Joan. 1995. *Gramàtica i lexicografia catalanes: síntesi històrica* (València: Universitat de València)
- Riquer, Martí de. 1949. 'Un nuevo manuscrito con versiones catalanas de Arnau de Vilanova', *Analecta Sacra Tarraconensia*, 22: 1-20 <<http://tinyurl.com/ktckchy>>
- Sciència.cat DB. *Base de dades de la ciència i la tècnica en català a l'Edat Mitjana i el Renaixement*, ed. by Lluís Cifuentes i Comamala (Barcelona: Centre de Documentació Ramon Llull de la Universitat de Barcelona) <<http://tinyurl.com/q3e748k>> [accessed 25-02-2017]
- Trias Teixidor, Anna. 1985. 'Aureal, un mot fantasma atribuït a Arnau de Vilanova', in *Estudis de llengua i literatura catalanes*, 11 (*Miscel·lània Antoni M. Badia i Margarit*, 3), (Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat), pp. 87-94
- Trias Teixidor, Anna (ed.). 1994. Arnaldi de Villanova *Regimen sanitatis ad regem Aragonum: un tractat de dietètica de l'any 1305* (Barcelona: ETD)
- Trias Teixidor, Anna. 1996. 'El català en el llatí del *Regimen sanitatis ad regem Aragonum* d'Arnau de Vilanova', in *Estudis de llengua i literatura catalanes*, 32 (*Miscel·lània Germà Colon*, 5), (Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat), pp. 33-52
- Veny i Clar, Joan (ed.) 1971. Jacme d'Agramont *Regiment de preservació de pestilència (s. XIV)* (Tarragona: Diputació Provincial)
- Veny, Joan. 1993. *Dialectologia filològica: transfusió lèxica, llengua escrita i dialectalismes* (Barcelona: Curial Edicions Catalanes; Publicacions de l'Abadia de Montserrat)
- Veny, Joan. 2001. *Llengua històrica i llengua estàndard* (València: Universitat de València)